

ACC. N:R M. 14895: 1-10.

Landskap: *Dalsland* Upptecknare: *Anders Larsson, Högstätt*
Härad: *Valbo* Berättare: " " "
Socken: *Rännelanda* Berättarens yrke: *lantbrukare*
Uppteckningsår: *1960* Född år *1890* i *Rännelanda*

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Hästseldor. s. 1-10.

N. M. 169

23/2-60

Skriv endast på denna sida.

HÄSTSELDON

Frågelistan avser den nutida hästselen, delvis dock under jämförelse med äldre former.

Bogträn

1. Hur kallas bogträn på Eder ort: bogträn, lokor, lokträn, sela-
klavar, bogskidor, okträn osv.
2. Liknade de bogträn som senast var eller fortfarande är i bruk på Eder ort närmast fig. 1 eller fig. 2. - Är anordningen för bröstremmen nedtill som fig. 1, dvs järnbeslag, som på ena träet bildar en ögla och på det andra ett hak, över vilket den färdigspända remmen krängdes vid selningen? Eller utgöres bröstbindslet av en kedjelänk med krok som fig. 2. - Hur är dragremmarna fästade, är det hål genom bogträna från kant till kant genom vilka dragremmarna trädas med ena hälften genom hålet och andra hälften utanpå bogträet (fig. 1) eller förekommer små järnhyskor som fig 2.
3. Hur kallas dragremmen, dragläder, dragäder, drätta, drotta, rom osv.
4. Är bogträna flata på baksidan eller halvrunda och förtjockade på mitten?
5. Är dessa sentida bogträn utrustade med fasta stoppningar eller använder man lösa putor? Hur kallas fasta stoppningar? Loker. Hur kallas lösputor: bossa, lösbossa, ringputa, krans, bogträpäls, halsduk, selaputa, lösbont, buogkuppin, loka osv.
6. Anses den lösa putan vara senare än fasta stoppningen. Vet man när den lösa putan kom i bruk och från vilket håll.
7. Hur är lösputan konstruerad, göres den i ett stycke som är ihopböjt till en ring eller tillverkas den i två delar som är sammanfogade med varandra vid de öppna ändarna. Eller har lösputan formen av en sammanhängande ringformig dyna med tjock kant eller valk framtill. - Även uppgifter om materialet om det är av

skinn, tyg; stoppning av halm, hår osv, är av stort värde.

8. Har lösputa av filt förekommit? Är den gammal? Namn?
9. Anbringas lösputan lös på hästen eller är den fastsatt vid bogträna? Med remmar och spännen kring träna? Eller genom korta remstumpar som spikas fast vid bogträna?
10. Har olika typer av bogträn uppkallats efter sin förmodade härkomst- eller invandringsort, t.ex. värmlandslokor, jämtlandssele, skånska-, halländska bogträn osv.?
11. Vad är värmlandssele? Har den använts, när kom den i bruk och i vad skilde den sig från andra selar?

Däckel

12. Hur heter den detalj i hästselen som sitter på hästens manke och uppbär skaklar, kärrarmar eller draglinor: däckel, däck, kåpa, selakappa, selkrok, selbåge, selhuvud, ranke, selaranka, orv, selorv, selbukt, ryggträ, sadel, silakacke, hövre osv.? Ifall flera namn förekomma ange vilka som äro äldre och vilka yngre. Eller avsåg man med olika namn olika konstruktioner?
13. Vilken är den däckel som nu är eller senast var i bruk på Eder ort, består den av två stoppade putor, sammanhållna av en kort järnbåge, varå putorna kan leda? Eller utgöres däckeln av en bred, skinnklädd järnskena eller läderrem med en dyna på vardera sidan mot hästryggen? Hur gamla är dessa däckelformer på Eder trakt? Användas de till både åk- och arbetsselar? Avser namnet däckel möjligen just dessa former?
14. Beskriv de däcklar eller selkrokar som tidigare ha varit i bruk på Eder ort. Var de av järn? Med fasta eller ledande klackar (kläppar, klampar, selapungar)? Varklackarna stoppade eller har man använt lösa ryggputor? Kommer man ihåg däcklar av trä, ben eller horn? Hur var dessa konstruerade?
15. Hur kallas de remmar (tidigare ibland kedjelänkar) som löpa från vardera ändan av däckeln ned i selringarna och uppbära skaklar eller draglinor: upphållsremmar, upphänge, uppåra, uppbinne, uppstalära osv.?
16. Använder man förbindelseremmar mellan betslet och däckeln för att hålla hästens huvud lagom högt? Både i åk och arbetsselar? Är bruket gammalt? Hur kallas dessa remmar: stuptygel, oppstans-

tygel, snöppeltöm?

17. Använder man förbindelseremmar mellan bogträna och däckeln? Hur kallas dessa? Stretremmar? Hur gammalt är detta bruk?
18. Har springgjord förekommit (remmen under hästens buk från ena kanten av däckeln till den andra för att hindra däckeln glappa på hästryggen)? Hur kallas den: springgjord, ränngjord, tvånggjord, bröstgjord, stänggjord, selgjord? Är springgjorden i bruk sedan gammalt? Användes den även på arbetssele?
19. Har svansrem eller ryggstycke (rumpa, rumpeläder, lännastreck), remmen från däckeln längs hästens rygg, alltid förekommit? Hur kallas det parti som ligger under hästens ^{svans:} svanskappa, rumpetång, rumpkavel? Har det hänt, att det sistnämnda partiet av svansremmen utgjordes av en kort tråkavel?
20. Förekommer baksele eller hindertyg (bakgjord, byxor, broker, lännastreck, strek, stryksele, ravsele, selje osv.)? Vid arbets- eller åksele eller båda delarna? Är den gammal på Eder ort? Ange dess namn, beskriv den i korthet och ange hur och var den är fastsatt vid den övriga selen.

Selring med tillbehör

21. Hur heter den järnring vid vardera sidan om hästen vid vilken uppehållsremmar från däckeln och dragremmar från bogträna var fastgjorda: selring, ale, ålring, årdring, drottring osv.?
22. Har under denna ring använts någon skyddande puts? Eller trätrissa? Namn?
23. Hur kallas den förbindelselänk varmed skakeln fästades vid selringen: årda, åle, ala, ahlmärta, selåra, selöra, seltunga, seltamp, selsinka, selhasp, selakorra, dragtamp, knappåder osv.? Var denna förbindelselänk, som således var avsedd för att trädas i hålet på skakeländan och fästas med selpinne på utsidan, alltid av järn? Eller var den i äldre tider av läder? Beskriv anordningen och gör enkla skisser.
24. Hur heter den pinne som man fastläste skakeln med: selpinne, selasticka, selknäppe, selaknapp, selakack, snavesticka, knavricka osv. Var den av trä? Sedan av järn? Var den i äldre tider av ben?

25. Var selringen i bruk så länge som draghästen överhuvud användes? Är den fortfarande i bruk? Eller ersattes den enkla, runda ringen sedan med ett stort spänne? Hur kallas det? Användes sådana spännen måhända endast till åkhästar eller parhästar? Hur fastsätts skaklarna och draglinorna vid dessa spännen?
26. Kommer man ihåg att man i stället för selring eller spänne i äldre tider använt ett vinkelböjt stycke av trä eller ben (horn), s.k. selknä, bogskott osv.?
27. Har det förekommit att man varken använt selring, selknä eller spänne utan spänt fast dragremmar från bogträna direkt vid skakeländarna? Om så varit fallet beskriv noga tillvägagångssättet.

Huvudlag och tömmar

28. Hur kallas huvudlaget: huvudlag, huvudstol, betsel osv.?
29. Hur kallas den delen på huvudlaget, som lägges i hästens mun: betsel, träns, mil, munbit osv.? Har man kännedom om tränsar med två vinkelböjda sidstycken av ben, horn (även gethorn) eller trä, förenade genom en rak stång, munkavel, av trä eller ben?
30. Har man använt kapson, dvs. ett böjt järn över hästens nosben i stället för betsel?
31. Av vilka delar består en enkel tøm och hur kallas den: tøm, tåt, fitsar, eisar?
32. När kom korstömmar för parhästar i bruk?
33. Vilka partömmar hade man innan korstömmarna kommo i bruk? Använde man vanlig enkeltøm som fästades vid betslet på vardera yttersidan av spannet, medan hästarna sammanbundos med varandra vid innersidan av betslen med kort rem eller tåt? Hur kallades detta mellanbindsle: mellantøm, meltøm, milåstot osv.? - Har i stället för rem eller rep använts mellanlänk i form av tråkavel med hål eller knäpphake vid vardera ändan? Beskriv anordningen.
34. Var det någon skillnad i användningen av korstömmar och senast beskrivna enkla partömmar? Korstömmar endast vid finare åkning, enkla partömmar vid lastkörning och körning i jorden?
35. Har det hänt att man kört draghästen utan tøm och att den i stället letts i grimskäftet?

36. Har det hänt att körkarlen ridit på draghästen och på så sätt lett den? Vid vilka tillfällen har sådant förekommit?

Olika seldonstyper

37. Har bröstsele eller bringsele förekommit, en anordning vilken är lagd omkring hästens bringa och vari han drar i stället för bogträn?
38. Användes bröstselen allmänt eller endast vid vissa tillfällen, t. ex. när hästen blivit selbruten eller endast vid särskilda körslor osv.?
39. Är bröstselen gammal? Kan man konstatera att dess användning ökats under den senare tiden eller tvärtom?
40. Beskriv en typisk bröstsele och namngiv dess olika delar.
41. Äro parselar eller stängselar i bruk? När började de användas? Vilka förändringar av den gamla seldonstypen åstadkommo stängselarna? Fästen för stängkoppel vid bogträna? - Användes stängselar företrädesvis vid finåkning eller även vid arbetskörning?
42. Känner man till kollerselar? När kom dessa i bruk, i vad skiljer de sig från andra selar? Användes de endast vid finåkning?
43. Har man i hästselen använt bjällerkransar och klockor av olika slag? Endast i helgdagsselar? Beskriv dem, ange namn och plats för dem. Brukades sådant endast på vintern?

Bogträn

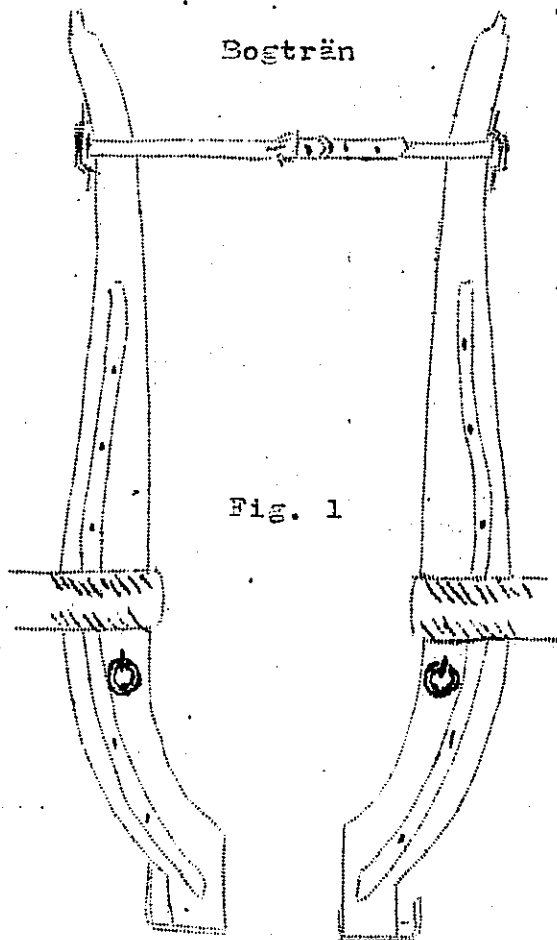

Fig. 1

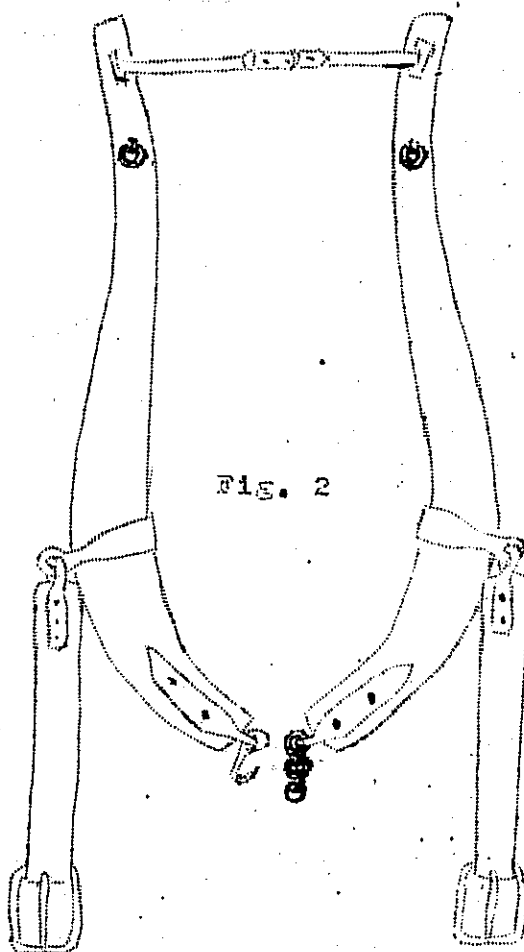

Fig. 2

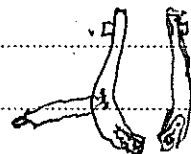
10.12.1959.

HE

Häst seldress

Ärnligt frågelista 169

1. Bogträna har här alltid kallats bogträ.
2. Sedan 40-50 år tillbaka användes utslutande bogträ liknande fig. 1. Modellen är från Värmland och dessa selar har kallats värmlandselar. På senaste tiden har denna benämning kommit ur bruk. Förut hade man bogträ enligt fig. 2, men sammanbindning och drag var inte likt detta. För bröstremmen var det ett hål nedtill på vardera bogträ för bröstremmen och markremmen lag utpå bogträna genom en karp. Dragorna var ofta av järn anvars av läder. Dessa var fästa i bogträna med en kraftig karp av järn.
3. Dragremmen kallas "draga". Så kallades den även förr antingen den var av järn eller läder.
4. Numera är alltid bogträna släta på undersidan. Förut var de halvrunda och tjockare på mitten. Det förändras

NMU 169

1.

då kunniga tillverkare, "bogträmakare", till att göra dessa för att de skulle få den rätta formen så att inte hästarna blev selbrutna.

5. Putorna kallades selputa. De är vanligen stäppade med svinborst, förut ofta med halm. De är antingen lösa och då ihopfästade till en ring eller isärtagna och fästas på bogträna. På selar av den gamla modellen var putorna vanligen fasta och stäppade på bogträna. Stundom hade man först filtputor på bogträna, och om man hade mycket bra gjorda bogträn körde man utan några putor alls.

6. Den lösa putan kom med "värmlands selen" i början av seklet.

7. Lösputan göres i ett stycke som ring med tjock kant fram till för stöd åt bogträna. Ofta tar man isär den inedtill och fäster den i bogträna varigenom den ligger bättre an mot bogträna.

Materialiet i böspåsar är skinn och tyg mot den sida åt hästen, ibland skinn på båda sidor. Vanligaste stappning är svårborst Stundom och mest tidigare haln.

8. På selar av äldre modellen förekom påsar av flet, dock inte på "värmlandsseben".

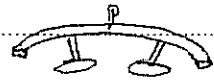
9. Om påsar är ringformig anbringas den lös på hästen. På hälften av antalet selar är den dock fastsatt på bogträna med remmar och spännen som ofta rubbas fast.

10. Värmlands bogträna har fått namnet av att typen härstämmer från Värmland.

11. Värmlandsseben skiljer sig från äldre modellen huvudsakligen genom att bogträna är släta på undersidan. I början trodde man ej att detta skulle duga, men man fann att dessa var mycket bra. Den kom småningom i bruk här i början av 1900-talet.

Däckel.

12. Selbågen kallas här "ranker".
13. Ranken utgöres vanligast av två stoppade putos ihopfästade med en båge av järn med led. Denna modell har använts av de flesta 20-30 år. En del använder ännu den äldre modellen med en bred järnbåge från vilken ett par ben av järn nedgår på vilka flata klotsar av trä äro fastade som vilas på hästryggen. Dessa trä klotsar kallas "ballar" och de äro svagt avrundade på undersidan. Om dessa ha den rätta rundningen äro de mycket bra och skadar icke hästen. Förutom namnet "ranker" benämnes denna också "selkrok".
14. Den ovan beskrivade selranken ha varit brukad här så länge man vet. På senaste tiden har den dock utträngts av den nyare med två stoppade dyros. Några andra typer ha inte förkommit här.

15. De remmar som sammanbinder ranken med sekringen kallas "upphållssträngar". De äro utlid av läder.
16. Här i orten har aldrig fösekommit några bindelser mellan betslot och ranken.
17. Remmar mellan bogträna och ranken användes av några. Detta för att hålla bogträna i sitt rätta läge så att de inte sjunker för djupt ned. Bogtränas rätta läge kan regleras med lagom spänning av nack- och bröstremmen, varför remmar från ranken till bogträna inte finnes på alla selesna.
18. Rätt många har en rem från ena kanten av ranken under hästens bak till andra kanten av kanten. Denna rem kallas "sträckgjord". Sådan användes mest på yngre hästar. På äldre hästar däremot ligger vanligen ranken stadigt på hästens stam en dylik rem.

19. "Ryggstycket" har alltid förekommit på selarna här i orten. Den delen som ligger under hästens svans är alltid liksom "ryggstycket" i sin helhet av läder. Det stycket under svansen kallas "rumpstäng" och detta är rullat runt för att inte skada hästen. Man har inte hört att detta någonsin varit av trä.
20. "Baksele" användes för körning av tunga lass. Detta för att hästen skall ha bättre bromsförmåga vid utförstuckor. Vid lättare körning användes icke baksele. Denna anordning är mycket gammal här i orten. Den utgöres av en kraftig rem som går från selringen runt bakdelen av hästen till selringen på andra sidan. Bakåt upphålles den av ett par kryssade remmar över hästens bakre del. I selringarna fästes den med prokar, varför den är lätt att sätta på och ta av.

24. Den pinne som man träder i kilet på selmajjan vid fästande av skabeln kallas "selpinne". Den har förut alltid varit av trä. Numera har man ibland dylika av järn. Av ben har den aldrig varit här i orten.
25. Selbringarna brukas fortfarande i selarna. Någon ersättning för dessa ha icke yppats.
26. Man har inte hört talas om att någon ersättning för selningen funnits.
27. Det är inte känt om man för mycket länge sedan anfäste skablarna på annat sätt än vid selbringarna.
28. Sludslag och tämmar. Sludslaget kallas "betsel".
29. Den del av betset som ligger i hästens mun kallas "munkarle". Sådan kan vara av olika typer men den är alltid av järn.
30. Något löjt järn över hästens nos i stället för betsel har icke förekommit i orten.

31. Numera köper man tømmer. Dessa äro tømmande av fyra "tåtar". På 1500-talet gjorde man tømmerna själva av plankor och då traxade man dem av tre tåtar. En del av tømmeren kallas "tåt".
32. Korstømmer för parkästar har inte använts här i orten.
33. I stället för korstømmer använder man enkla tømmer, varvid man fäster en tøm på yttersidan av vardera hästen. Båda hästarna sammanbindes med ett rep som kallas "mellan tøm". Om det någon gång vid tung körning användes tre hästar har man även då enkla tømmer med två mellan tømmer.
34. Se punkt 32.
35. Hästen köres med tømmer. Man leder den inte gärna i arbetet.
36. Man rider inte heller hästen i arbetet.
37. Bröstsele användes stundom för travhästar och i enstaka fall när hästen är svårt rebrotten.

38. Se punkt 37.
39. Kanke någon ökning av brötsel sedan transporten
kommit till.

40. —

41. Rörande parselar eller atångvelar kan inga uppgifter
lämnas emär sådana icke förekommit i orten.

42. Undertecknad känner inte heller till katterisar.

43. På åksetar hade man bjällerkansar av olika ljudande
"dombjällror" på vintern. Dessa anbringades vanligen
på selervanten om det var en hel bjällerkans. Ibland
anbringades de överst på bogträna om det var två eller
tre bjällror. "Pångbjällra" hängdes i bröstremmen.
Bjällror förekom endast vid slädföre.

Selv uttalas här "säbe" med s.k. tjockt l, alltså
"särbe" varvid r-ljudet inte får gubba.

Anders Larsson.